

INNOVACIÓ DIDÀCTICA

**LA DIDÀCTICA DE LES MINORIES: UNA PROPOSTA PER A
LA INCORPORACIÓ DEL PASSAT JUEU DE MALLORCA I LA
QÜESTIÓ XUETA A LES AULES**

**THE TEACHING APPROACH TO MINORITIES: A PROPOSAL
FOR THE TREATMENT OF THE JEWISH PAST OF MAJORCA
AND THE “XUETA” TOPIC AT CLASSROOM**

Laura Miró Bonnín

Universitat de les Illes Balears

RESUM: Poques vegades les minories tenen cabuda als temaris impartits a les aules. El currículum marca uns continguts en els quals predominen els grans temes i personatges, cosa que no reflecteix la realitat de la quotidianitat històrica. A Mallorca, un dels components que ha influït constantment en l'esdevenir històric és el desenvolupament d'un grup al marge, la comunitat xueta. És per això que en aquest article pretenem conscienciar d'aquesta necessitat. Introduïrem la nostra proposta, analitzarem projectes didàctics similars i contarem la nostra experiència explicant el tema jueu, convers i xueta a l'escola Es Liceu.

PARAULES CLAU: jueus, conversos, xuetes, minories, didàctica

ABSTRACT: Minorities are seldom included on school syllabi. Education legislation sets content with an overwhelming presence of major historical topics and leading figures, thus failing to reflect everyday historical reality. In Majorca, the evolution of a particular marginalised group has had an on-going impact on historical events: the 'Xueta' community. This article aims at raising awareness of the need to include minorities by introducing our proposal, analysing similar didactic projects and recounting our experience in teaching Jewish, convert and Xueta history at the Es Liceu school.

KEY WORDS: Jews, converts, Xueta, minorities, didactics.

Presentació

Aquest article intentarà donar unes pinzellades sobre l'aplicabilitat didàctica d'un conjunt històric compost pel passat jueu de Mallorca, l'evolució conversa i la qüestió xueta. Concretament, inserirem dues propostes didàctiques que hem elaborat i que poden servir d'inspiració al professorat per tractar aquesta temàtica a l'aula. També oferirem una llista de referències per reconstruir el passat jueu de Mallorca, la història dels conversos i dels xuetes, per basar l'explicació magistral i la formació d'activitats procedimentals. En cap cas proposam una estructura tancada, sinó que oferim al professorat un punt de partida que s'hauria d'adaptar a cadascun dels contextos on es pugui treballar. Per acabar, explicarem la nostra experiència a l'escola Es Liceu.

La proposta sorgeix de l'anàlisi de les mancances existents en el panorama educatiu de les Illes Balears quant al tractament d'aquests temes. Si ens remuntam a la LOE, trobam únicament la presència del tema jueu en un apartat referent al període medieval de convivència de les tres cultures (cristiana, musulmana i jueva). Òbviament, quan es tracta a les aules aquesta qüestió medieval de convivència cultural, s'incideix més en el segment social cristià i musulmà que no pas en el jueu, perquè la cultura jueva sempre visqué com una minoria, sense assolir l'hegemonia política i social en cap moment. Així doncs, cal reflexionar sobre la manera com tradicionalment s'ha tractat la història als centres educatius: se solia incloure l'explicació de grans temes, de grans personatges històrics, sense tenir en compte la quotidianitat històrica, el dia a dia, que realment és el que forja la història.¹

Amb el sistema educatiu establert per la Llei orgànica d'educació (LOE) s'oferia una altra opció al professorat per a l'explicació de jueus, conversos i xuetes a Mallorca. Parlem de l'assignatura optativa de l'etapa de batxillerat Història i Cultura de les Illes Balears. Amb la LOMQE han desaparegut les matèries optatives, així com qualsevol tipus de menció al passat jueu als currículums.²

Pel que fa a la qüestió xueta, fins ara, l'aplicació didàctica no s'ha plantejat. Generalment, si apareix als llibres de text, merament es mencionen els cognoms marginats. Hem de tenir en compte que l'exclusió soferta pels descendents de jueus conversos durant segles compon una de les ignomínies històriques més greus de la història de Mallorca. Fins i tot, podem dubtar si avui dia encara en queden certes escletxes. El que sembla segur és que si les noves generacions han superat la intolerància no ha estat per l'efecte de l'autocrítica, sinó de l'oblit.

Els temes que volem introduir a les aules, a més de generar cert interès en l'alumnat, perquè es tracta d'unes qüestions properes (temporalment i geogràficament), poden crear cert sentiment d'empatia i denúncia entre els més joves. Actualment, tots els centres educatius compten amb un pla de convivència, amb unes normes que posen de relleu sobretot el respecte entre cultures i religions diferents. Des d'aquestes propostes didàctiques es podria posar en pràctica aquesta normativa: mitjançant l'aprenentatge d'uns esdeveniments històrics, els alumnes adquiririen uns valors determinants per al desenvolupament humà.³ La multiculturalitat present a les aules ens exigeix crear vincles interculturals, que els alumnes s'adonin que no hi ha races superiors a les altres i que siguin capaços de criticar comportaments abominables

¹ Joan Pagès, «La educación para la ciudadanía y la enseñanza de la historia: cuando el futuro es la finalidad de la enseñanza del pasado», Rosa María Ávila; Rafael López; Estíbaliz Fernández (editors), *Las competencias profesionales para la enseñanza-aprendizaje de las Ciencias Sociales ante el reto europeo y la globalización*. Bilbao: Asociación Universitaria de Profesores de Didáctica de las Ciencias Sociales, 2007, p. 205-215.

² Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Universitat, «Geografia i Història (ESO)», <http://web.caib.es/Normativa/Curriculum_IB/secundaria_lomce/geografia_i_historia_ESO.pdf> [Consulta: 4 de setembre de 2017].

³ Arcia Aguirre, Ana Domènech; Flores Higuera, «Tomar conciencia de la realidad: una mirada transformadora y formativa de los relatos de vida como recurso didáctico», *Tendencias Pedagógicas* 24 (2014), p. 187.

com els que conduïren la societat mallorquina a menysprear una sèrie d'individus pel fet de portar un llinatge dins aquesta sèrie de quinze: Aguiló, Bonnín, Cortès, Forteza, Fuster, Martí, Miró, Pomar, Pinya, Picó, Segura, Tarongí, Valentí, Valleriola i Valls. Cal matisar que aquests quinze llinatges són els que s'han difós com a descendents de jueus conversos, encara que òbviament foren molts més els llinatges que adoptaren els jueus durant el bateig que els convertia en cristians nous. Aquest component lleva encara més fonament, si és possible, a la marginació cap als quinze.

Objectius generals: aportacions de la temàtica a la didàctica

1. Temàtica innovadora: actualment el panorama educatiu cerca reinventar-se, mitjançant noves temàtiques i metodologies. La inserció d'aquests temes proposats duu una càrrega innovadora important per ser inèdits en el món educatiu.

2. Impuls de la història local, una matèria en retrocés: de ben segur, un enfocament més localista podria aportar major compromís i empatia dels alumnes cap als assumptes històrics tractats. El plantejament de la inserció de la història local a les aules neix de la necessitat de generar una identitat pròpia entre l'alumnat, amb la qual puguin valorar molt millor el patrimoni que els envolta.⁴

3. Potenciació de l'esperit crític: al professorat de ciències socials hom sol exigir-li la formació de futurs ciutadans amb capacitat per exercir els drets que comporta la ciutadania amb llibertat. Amb aquesta proposta didàctica, pensam que s'impulsa la reflexió crítica dels alumnes. A més a més, aprofitant l'adolescència, època en què els estudiants tenen un comportament més reivindicatiu, podem donar un sentit positiu al comportament rebel amb l'anàlisi dels moments de

marginació patida per jueus, conversos i xuetes a Mallorca.

4. Temàtica transversal i aprenentatge competencial: en els nous models educatius de metodologies innovadores se sol incidir en els conceptes de transversalitat i en el compliment de les competències clau (antigues competències bàsiques a la LOE).

5. La diversitat de fonts existents, que posteriorment comentarem, per tractar els temes jueu, convers i xueta, demostra la transversalitat en l'aplicació didàctica. El fet d'impartir aquestes propostes didàctiques abraçaria diferents disciplines que comentarem tot seguit.

6. Pel que fa a l'aprenentatge per competències, val a dir que la metodologia variada que presentarem posteriorment ha tingut en compte el compliment de les competències clau.

7. Promoció de la convivència: aquestes propostes didàctiques incideixen en la possibilitat de créixer mitjançant la diversitat. El tractament de la intolerància dirigida als xuetes pot oferir una actitud de rebuig cap aquest comportament i una presa de consciència que no té cap sentit excloure ningú per una motivació religiosa o racial.

8. Actualment, el sistema educatiu estableix que es pugui elegir entre religió catòlica i valors ètics en cada curs de l'etapa de secundària. La legislació educativa destina únicament una hora setmanal a aquestes matèries. Avui dia s'opta per una educació més laica, però això no hauria de ser incompatible amb el fet que els estudiants poguessin tenir una base sobre les religions existents en el món i el paper que han tingut durant la història. Les propostes didàctiques que presentam ben bé podrien tenir cabuda en una assignatura optativa que existia a la LOE anomenada Història i Cultura de les Religions o a la de Valors Ètics.

Qüestions prèvies al plantejament de les propostes

Aquestes línies pretenen servir per animar el professorat perquè tracti la temàtica jueva, conversa i xueta de Mallorca en les diferents assignatures en les quals hem demostrat que tindria ca-

⁴ Carolina Ibarra, «Desde la historia local a la didáctica del patrimonio: estrategia didáctica presentada en un taller para profesores de Villa Dulce Crav», *Andamio. Revista de Didáctica de la Historia* 1 (2014), p. 103-104.

buda. Així mateix, volem que aquest article pugui mostrar la quantitat ingent de recursos de què disposam per aproximar l'estudiant a l'aprenentatge d'aquestes unitats i, de la mateixa manera, guiar el professorat, des de la nostra posició, en la manera com es podria iniciar els estudiants en aquestes matèries.

En primer lloc, pensam que és essencial distingir dues unitats didàctiques dins dels tres punts tractats (jueus, conversos i xueta), perquè un dels trets més conflictius que ens trobam quan es parla quotidianament d'aquests temes és la confusió en la terminologia. S'ha de tenir molt clar que, en termes religiosos, de jueus descendents dels primers que arribaren a Mallorca només en podem parlar fins a l'any 1435, ja que des d'aleshores es veieren forçats a la conversió o optaren per fugir. Més endavant, els descendents d'aquests conversos seran els xueta. Així doncs, la primera unitat didàctica abraçaria des dels orígens de la presència jueva a les Illes Balears fins als Actes de Fe de 1691 i la consegüent difusió per part de Francesc Garau amb la publicació de *La Fe Triunfante*. La segona unitat didàctica hauria d'incloure una sessió de síntesi dels coneixements de l'anterior unitat didàctica, i s'estendria pràcticament fins a l'actualitat, amb una anàlisi d'allò que suposa ser xueta avui dia.

Per altra banda, intentaríem fer una transposició pedagògica als cursos en els quals s'adaptarien millor les unitats didàctiques, i hem de tenir en compte la manca de tractament que han rebut els temes esmentats en el procés d'ensenyament-aprenentatge. Tanmateix, si hem de fer una proposta, la primera unitat didàctica la inseriríem a segon d'ESO. Malgrat correspondre a una edat molt primerenca (12-13 anys), és en aquest curs quan s'incideix més insistentment en la història medieval. Així doncs, en aquest nivell tindríem un context general que permetria entendre millor el pas de comunitat jueva a conversa, amb un clar protagonisme de la Inquisició.

S'ha de tenir en compte que l'assignatura de Ciències Socials de primer d'ESO té un contingut curricular centrat en la prehistòria i l'edat antiga, mentre que la matèria de tercer d'ESO ofereix continguts més ajustats a Geografia Física i Humana.

Quart d'ESO té un context d'aprenentatge històric sobre el segle XVIII i l'època contemporània.

Pel que fa a la segona unitat didàctica, en proposam l'adaptació a quart d'ESO, curs en el qual pensam que els alumnes han assolit cert nivell de maduresa, suficient com per afrontar la temàtica xueta, i és el curs en el qual el tema millor s'adapta al currículum. A més a més, pensam que, atès que part de l'alumnat no cursa el batxillerat, seria necessari contextualitzar les dues propostes a l'etapa obligatòria.

Finalment, cal aclarir en aquestes qüestions prèvies, abans d'endinsar-nos en les unitats didàctiques, que des d'aquesta proposta pedagògica també pretenem cobrir un deure social cap al grup portador dels quinze llinatges menyspreats. És important que els nostres joves coneguin la qüestió xueta, perquè una marginació similar no pot tornar a succeir. Fins ara s'ha intentat oblidar l'estigma, fet afavorit per la configuració d'una societat multicultural amb el boom turístic i les migracions. Però ha arribat l'hora d'iniciar un procés d'autocrítica que seria molt sa que l'iniciassin els nostres joves.

Proposta didàctica I: El passat jueu de Mallorca i l'evolució conversa (2n d'ESO). Objectius didàctics i propostes metodològiques

Objectius:

1. Fer conèixer els orígens de la presència jueva a les Illes Balears, l'organització social, el fonaments de la religió i la rellevància econòmica.
2. Explicar els pogroms esdevinguts als calls de Palma i Inca el 1391, les causes i conseqüències.
3. Narrar en quines circumstàncies es va produir l'expulsió definitiva dels jueus a Mallorca (1435), mentre que a la resta de territoris de la monarquia hispànica no succeí fins a l'any 1492.
4. Analitzar el paper que va tenir el Sant Ofici de la Inquisició a Mallorca, i les repercussions econòmiques, socials i religioses que tingué entre els integrants de la comunitat conversa.

5. Vincular costums gastronòmics actuals als antecedents jueus.
6. Conèixer els calls jueus de Palma i incidir en diferents punts de l'itinerari didàctic.
7. Contextualitzar *La Fe Triunfante* com a divulgador del fenomen convers i, per tant, com un dels iniciadors de l'estigmatització dels xuetes.

Continguts conceptuals, procedimentals i actitudinals:

1. Els orígens de la presència jueva a les Illes Balears. L'activitat proposada seria un comentari de text d'una font primària, és a dir, de l'Encíclica del bisbe Sever (418), comparada amb l'observació de les restes arqueològiques funeràries trobades al jaciment de ses Fontanelles de Son Torrella (Santa Maria del Camí, s. IV-V).⁵ Amb aquesta explicació i l'activitat de consolidació pensam que els alumnes poden valorar les fonts primàries com una eina indispensable per reconstruir la història. Així, en el cas de l'Encíclica del bisbe Sever, serà necessària una lectura crítica, que tingui en compte la intenció de l'autor. Tanmateix, l'explicació d'aquest punt duu implícit el respecte cap a la resta de cultures i religions, juntament amb la promoció d'una convivència intercultural pacífica.
2. Els pogroms de 1391. Aquest contingut conceptual seria consolidat amb una activitat que consistiria en la lectura d'un fragment de *L'atles furtiu* d'Alfred Bosch. Aquesta peça és protagonitzada per la família Cresques, concretament s'explica com els afectà el pogrom i la posterior conversió. Com a continguts actitudinals que es treballarien, cal mencionar la valoració d'un personatge històric com és el jueu mallorquí

- Jafudà Cresques. En aquest sentit, esperam aconseguir una valoració crítica dels alumnes sobre les agressions sofertes pel conjunt de la comunitat jueva durant els pogroms.⁶
3. L'expulsió definitiva dels jueus de Mallorca (1435). L'explicació serà complementada amb un comentari de text d'una font secundària, que és la que ens serveix per comprendre quin va ser el fet que va propiciar el ressorgiment de l'odi cap als jueus: el *Cronicón mayoricense* d'Àlvar Campaner,⁷ fins al punt d'impulsar-ne l'expulsió definitiva. Com a continguts actitudinals, cal intentar que els alumnes interpretin quines circumstàncies religioses, socials i econòmiques incidiren en aquesta decisió. Així mateix, és important que es pugui dur a terme una reflexió sobre què significa forçar una persona a la conversió i si realment és possible abjurar d'una religió per començar a practicar-ne una altra.
 4. La Inquisició i els conversos: repercussions econòmiques, socials i religioses. Per treballar aquest punt, realitzarem un comentari d'imatges, concretament proposam una sèrie de peces com puguin ser els gravats de Limborch, on es poden observar en diferents escenes les passes que seguia un condemnat per la Inquisició. També és interessant observar el quadre d'Eugenio Lucas Vázquez *Condemnats per la Inquisició*. El poder de la imatge ens permetrà afrontar de millor manera els continguts actitudinals: el fet que els alumnes puguin observar com esdevenia un procés inquisitorial, la roba amb la qual hom els vestia per assenyalar-los, les desfilades que havien de realitzar davant d'una multitud enfurismada, així com l'assetjament al qual eren sotmesos els acusats per la Inquisició permetrà que els estudiants empatitzin de millor manera amb aquest període històric.

⁵ Miquel S. Font, *La fe vençuda. Jueus, conversos i xuetes a Mallorca*, Palma: Miquel Font Editor, 2007, p. 14-15.

⁶ Alfred Bosch, *L'atles furtiu*, Barcelona: Columna, 2004.

⁷ Álvaro Campaner, *Cronicón mayoricense: noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*, Palma: Ajuntament de Palma, 1984, p. 156-158.

Una altra proposta procedimental seria la lectura de fragments de l'obra de Carme Riera *Dins el darrer blau*. Amb aquesta aproximació, els alumnes podran observar l'alternativa que existia a la conversió per a aquells que no volien abjurar la religió jueva o que veien la possibilitat de ser glapits per la Inquisició. Aquesta narració recull els plans d'un grup de descendents de jueus conversos i permet al lector identificar-se amb el sentiment d'angoixa que els genera continuar vivint a Mallorca. D'aquesta manera, l'alumnat pot ser conscient que l'assumpte dels llinatges és exclusiu de Mallorca, que els xuetes quan viatjaven a qualsevol altre indret del món, fins i tot a qualsevol zona de l'Estat espanyol o a qualsevol de la resta de les illes que formen l'arxipèlag balear, no eren ni menyspreats ni assenyalats. A més a més, hi ha a Europa certes ciutats on els jueus eren molt ben valorats, com pugui ser la Liorna mencionada al llibre. És per això que encara avui dia trobem en el saber popular una dita a Mallorca que exclama: «Qui va a Liorna, no torna.»⁸

5. Els actes de fe i la pervivència de l'estigma xueta. Cal explicar com esdevingueren els darrers actes de fe (1691) i referir-se a la difusió que se'n va fer mitjançant la publicació de *La Fe Triunfante* del sacerdot jesuïta Francesc Garau el mateix any. Entre 1678 i 1691 trobam els anys de major repressió inquisitorial cap als conversos mallorquins. Sobresurten els casos de 1691, els que han tingut més ressonància, i en els quals tres individus, Caterina Tarongí,⁹ Rafel Tarongí i Rafel Valls, acusats per la Inquisició, es negaren a abjurar la religió jueva (un cop descobert que la continuaven practicant en la intimitat) i, per aquest motiu, foren cremats de viu en viu. Per a consolidar aquest aprenentatge, optariem per una activitat procedimental que consistís en la lectura dels apartats en què el

pare Francesc Garau descriu escabrosament la tortura i cremadissa a la qual varen ser sotmesos els tres condemnats.¹⁰ Com a aprenentatge actitudinal d'aquesta sessió, ens interessa que l'estudiant sigui capaç autònomament d'interpretar les intencions que podia haver-hi a la societat mallorquina per publicar una obra que contàs de manera tan cruenta aquestes execucions.

6. Els calls de Palma passa a passa. Abans d'aquest itinerari didàctic, s'explicaria a l'alumnat el recorregut al qual s'enfrontaria en la sessió següent i s'aclaririen una sèrie de termes imprescindibles en un glossari sobre la religió i cultura jueves. Malgrat que no quedin vestigis físics clars al centre històric de Palma que demostrin la presència jueva, és imprescindible que els nostres joves, quan passin per aquella zona, sàpiguen que era el barri on visqueren els jueus.

Primerament, podríem situar-nos al Call Menor, carrers de Sant Bartomeu, Jaume II i Bosseria. En aquesta aturada podríem insistir en el fet que la separació dels jueus en uns barris determinats (calls) era una situació generalitzada: a partir de 1215, amb el Concili del Laterà, per ordre del papa Inocenci III, es començaren a dictar lleis més restrictives contra els jueus, i una d'aquestes fou que haurien de viure aïllats de la comunitat cristiana. Dins aquests carrers és imprescindible conduir els alumnes a l'actual edifici del Banc d'Espanya, parcel·la que albergava una sinagoga.

Posteriorment, en haver abandonat el Call Menor, ens dirigiríem al Call Major i podríem comentar als estudiants que aquest canvi d'emplaçament va respondre al creixement de la comunitat jueva al segle XIII. Dins el Call Major serà impactant per a l'alumnat poder comprendre que aquest barri quedava tancat amb quatre portes. Serà possible recórrer la situació de cadascuna de

⁸ Carme Riera, *Dins el darrer blau*, Barcelona: Destino, 1994.

⁹ Dia 4 de maig de 2018, l'Ajuntament de Palma ha dedicat un carrer a Caterina Tarongí a la barriada de la Vileta, a l'antic carrer de Belchite.

¹⁰ Francisco Garau, *La Fe Triunfante en quatro autos celebrados en Mallorca por el Santo Oficio de la Inquisición en que han salido ochenta y ocho reos, y de treinta y siete relajados solo hubo tres pertinaces*, Memphis: General Books, 2012, p. 14-17.

les quatre: portal Major (entre el carrer del Sol i el carrer de Monti-sion), porta de l'Abeurador del Temple, porta de les antigues Torres Levaneres (actual porta del Camp) i porta de Santa Clara (actual convent).

L'itinerari hauria d'incloure també un passeig per les sinagogues del Call Major. La sinagoga és l'edifici central de qualsevol call i a Palma n'hi hagué quatre: la ja esmentada sinagoga del carrer de Sant Bartomeu (Call Menor), una segona sinagoga, on ara trobem l'església de Monti-sion, la sinagoga major al carrer de les Escoles i la sinagoga nova al carrer de la Pelleteria. En aquest recorregut serà interessant que els alumnes observin l'antiga toponímia dels carrers de Palma, present encara en algunes plaques de carrer.

Pel que fa a la importància cultural i intel·lectual dels jueus mallorquins, caldria fixar dues visites obligatòries. En primer lloc, el carrer de les Escoles, que encara conserva una toponímia que fa referència a les escoles levítiques hebrees que s'hi situaven. Sabem que allà hi havia savis autòctons experts en astrologia i que hi havia una biblioteca de gran magnitud. Posteriorment, podem dirigir-nos a la zona de la porta de l'Abeurador del Temple, on es va establir una escultura en honor al cartògraf Jafudà Cresques. Com que l'alumnat ja haurà adquirit uns coneixements sobre aquest personatge en sessions anteriors, podrà aportar puntualitzacions complementàries a l'explicació del docent.

Finalment, un altre punt imprescindible se situa a la plaça Major, concretament a l'edifici que acollí el tribunal de la Inquisició a Palma. A més a més, la toponímia ens ajuda, ja que a la placa de carrer de les escales que duen de la plaça Major, a la plaça del Mercat, trobam la denominació costa de la Inquisició. Per aquesta passarel·la passaven en desfilada els condemnats per la Inquisició, en un trajecte en el qual eren assenyalats i vexats.

Com a activitat procedimental per a aquesta sortida didàctica, els estudiants haurien d'elaborar les seves pròpies rutes amb les conclusions que han extret de cadascun dels punts en els quals ens hem detingut. Quant als continguts actitudinals, pensem que, si volem que els nostres alumnes posin en relleu el patrimoni de la ciutat, primerament

l'han de conèixer. Amb aquest tipus de sortides es fomenta el respecte i la valoració de les restes que puguem conservar i afavorim el coneixement a través de la vivència.¹¹

7. La petjada jueva mitjançant una mostra gastronòmica. Són molts els elements culturals mallorquins que deriven de les comunitats jueves històriques, però ens hem decantat per donar rellevància al tema gastronòmic perquè pensem que pot facilitar l'empatia dels estudiants amb la temàtica. El passat jueu de Mallorca ha tingut nombroses repercussions en la nostra cultura actual. Un dels camps que pot resultar més estimulants pot ser la gastronomia. Alguns dels plats típics de la gastronomia mallorquina tenen un origen jueu o un paral·lel clar en la gastronomia hebrea. Tenim l'exemple de la panada, que és un invent jueu durant el període de convivència amb la cultura cristiana i musulmana. Així doncs, els jueus, als forns comunitaris, per evitar la contaminació amb traces de porc als seus aliments, el cobrien amb pasta. Pel que fa als rubiols i els crespells, les formes tradicionals, de mitja lluna i d'estrella de David, són sospitoses també de gaudir de certa influència hebrea. D'altra banda, l'ensaïmada té un paral·lel indiscutible a la gastronomia jueva. La *halab* jueva, una mena de pa, té forma d'espiral, i la recepta només varia en el fet que la *halab* no conté saïm, ja que, com bé sabem, els aliments derivats del porc són prohibits per als jueus.¹² Així doncs, aquest taller gastronòmic ens pot aportar un factor clau en la convivència a les aules: valors de tolerància derivats d'un aprenentatge que fa comprendre que alguns dels nostres costums quotidians deriven d'altres cultures, com pugui ser la jueva.

¹¹ José Monteagudo, Carmen Oliveros, «La didáctica del patrimonio en las aulas. Un análisis de las prácticas docentes», *Universidad, Escuela y Sociedad*, 1 (2016), p. 71.

¹² IB3, *Això és mel: «El llegat jueu»*. <<https://www.youtube.com/watch?v=BOBTdsIYY1E>> [Consulta: 5 de setembre de 2017].

Metodologia

Atès que es tracta d'un temari extraescolar, optarem per una metodologia en la qual l'explicació del docent no duri més de vint minuts per sessió. Volem concedir el protagonisme a l'alumnat, per així poder completar les activitats proposades i acabar les sessions amb unes reflexions, veritablement importants en un tema que vol incidir en valors de tolerància i respecte cap a les altres cultures i religions. El treball cooperatiu i l'obertura del debat entre els alumnes seran factors importants per complir les competències clau que marca el currículum.

La diversitat metodològica es pot observar en les activitats procedimentals: partirem de comentaris de text primaris, secundaris i literaris; observació de pintures artístiques que recreïn l'època que ens interessa; sortida amb itinerari didàctic; i taller gastronòmic.

Proposta didàctica II: La qüestió xueta (4t d'ESO). Objectius didàctics i propostes metodològiques

Objectius didàctics

1. Entendre que a partir de la publicació de tres reials cèdules de Carles III (1782, 1785 i 1788) es posa fi a l'estigmatització oficial cap als xuetes per passar a una marginació popular.
2. Descobrir factors vinculats a la marginació de la comunitat xueta: endogàmia i limitació d'oficis.
3. Repensar les dificultats dels xuetes per entrar en el món eclesiàstic: el cas de mossèn Tarongí (1877).
4. Valorar la rellevància cultural dels xuetes en el moviment de la Renaixença.
5. Conèixer el darrer reducte del gueto xueta i les ofenses patides en una cronologia recent.
6. Debatre i concloure si la qüestió xueta és un assumpte del passat.

Continguts conceptuals, procedimentals i actitudinals:

1. La fi de l'estigmatització oficial: la publicació de tres reials cèdules de Carles III a favor dels xuetes. Com a continguts procedimentals per tractar aquest període, la referència més clara, indiscutiblement, són les tres reials cèdules, on es poden destriar els fragments que fan referència a les concessions referents a la comunitat xueta.¹³ També es conserva el retrat d'un dels individus que forma part dels perruques. Aquesta pintura es va realitzar en commemoració de les reials cèdules, per la qual cosa podria resultar interessant treballar-la en aquest context. En aquesta il·lustració es podrien interpretar diferents elements iconogràfics com la perruca mateixa (distintiu de riquesa en aquesta època) o el document representatiu de les reials cèdules que s'emportaren de Madrid.¹⁴ Quant a actituds, l'objectiu que ens marcam és que l'alumnat conegui que, a les portes de l'edat contemporània, a Mallorca existia un grup de persones que vivien al marge de la resta de la societat.
2. La persistència de l'endogàmia i la limitació d'oficis del grup xueta. Aquests dos components, encara que més apaïgats segons que transcorri la història, marcaran el desenvolupament social de la comunitat xueta. Hi havia certs aspectes que la legislació no podia regular. La limitació d'oficis que exercia el grup xueta, amb una especialització com a marxandos i argenters, derivava de la disposició de clàusules de puresa de sang que els impedié accedir a certs gremis. Sabem, però, que en època contemporània, concretament el 1812, desapareixeran els gremis i hi haurà una major llibertat en aquest sentit. D'altra banda, més persistent va ser l'endogàmia. Diversos estudis de l'antropò-

¹³ Francesc Riera, *La causa xueta a la Cort de Carles III*, Palma: Lleonard Muntaner Editor, 1996, p. 117-125.

¹⁴ Miquel Font, *La fe vençuda. Jueus, conversos i xuetes a Mallorca*, Palma: Miquel Font Editor, 2007, p. 92

leg i especialista en endogàmia xueta Enric Porqueres han conclòs que pràcticament fins a mitjan segle XX, els xuetes es casaven principalment entre si.¹⁵ De fet, encara que sigui una dada poc significativa referent a l'endogàmia, no hem d'obviar que en una enquesta publicada el 2001, elaborada per la Universitat de les Illes Balears, un trenta per cent dels mallorquins enquestats no es casaria amb un xueta i un cinc per cent no el tindria ni tan sols com a amic.¹⁶ Una fórmula procedimental de tractar la temàtica podria ser l'aproximació a múltiples narracions que tracten dels entrebancs que sorgeixen socialment en plantejar-se la possibilitat d'un matrimoni mixt. Amb aquest contingut literari es podria optar per la transversalitat amb les assignatures de Llengua Catalana i Literatura o Llengua Castellana i Literatura: obres en narrativa com *Jorge Aguiló o los misterios de Palma* d'Eduardo Infante (1866),¹⁷ *Los muertos mandan* de Blasco Ibáñez (1909),¹⁸ el poema *La filla de l'argenter* de Ramon Picó i Campamar¹⁹ o *Mort de dama* (1931) de Llorenç Villalonga.²⁰ Malgrat que aquesta darrera referència no tracti el tema dels matrimonis mixtos, en el personatge d'Aina Cohen trobam com el narrador constantment menysprea una dona xueta. Una altra activitat que podríem dur a terme per enfocar tant l'endogàmia com la limitació d'oficis seria l'anàlisi d'un

arbre genealògic d'una família xueta que inclogués la seva ocupació. Posteriorment els alumnes podria elaborar el propi arbre i reconstruir-ne la genealogia.

Respecte de les actituds, el que pretenem és que l'alumnat vegi la literatura com una porta que possibilita observar les dinàmiques socials del període en el qual es contextualitza. Així mateix, la temàtica mencionada ha de conduir-los a la denúncia de la situació viscuda pel grup xueta. Concebem la genealogia com un element de motivació per a l'estudiant.

3. Conèixer les dificultats que vivien els xuetes en el món eclesiàstic mitjançant el cas de mossèn Tarongí, en l'afer conegut amb el nom de sa Taronginada. Aquesta exclusió va provocar que mossèn Tarongí decidís crear una sèrie d'escrits, posteriorment compilats al llibre *Algo sobre el estado religioso y social de la isla de Mallorca. Polémica contra las preocupaciones de clase*.²¹ Precisament aquesta obra de denúncia podria ser utilitzada com a contingut procedimental. Els alumnes, amb aquesta lectura, tindrien l'ocasió d'analitzar la qüestió xueta des d'un testimoni intern. Així doncs, aquest component podria aportar un contingut actitudinal de major empatia amb els xuetes que patien la marginació a finals de segle XIX.
4. Valorar la transcendència dels literats xuetes en el moviment de la Renaixença. Tot i l'ostracisme patit a Mallorca, els xuetes gaudiren d'un protagonisme indiscutible a la Renaixença. Foren molts els que optaren per emigrar a terres catalanes i valencianes, on res no sabien de l'assumpte dels cognoms. La literatura d'alguns d'aquests autors xuetes parla de la seva condició, del menyspreu que pateixen i del sentiment que els produeix. Alguns dels autors més destacats foren Tomàs Aguiló i Cortès, Tomàs Aguiló i Forteza, Marian Aguiló i Fuster, Guillem

¹⁵ Enric Porqueres, «Llinatges xuetes. Límites y ventajas de la aproximación antropológica», a Gregorio Salinero i Isabel Testón (ed.), *Un juego de engaños: movilidad, nombres y apellidos en los siglos XV y XVIII*, Madrid: Casa de Velázquez, 2010, p. 43-59.

¹⁶ Albert Bonnín, *Pensar l'etnicitat xueta*, Palma: Leonard Muntaner Editor, 2013, p. 17.

¹⁷ Eduardo Infante, *Jorge Aguiló o los misterios de Palma*, Palma: Imprenta de Felipe Guasp y Vicens, 1866.

¹⁸ Vicente Blasco Ibáñez, *Los muertos mandan*, Barcelona: Red Ediciones, 2017.

¹⁹ Francesc Riera, *Els xuetes, des de la intolerància a la llibertat (segles XVIII-XX)*, Palma: Leonard Muntaner Editor (2003), p. 202-205.

²⁰ Llorenç Villalonga, *Mort de dama*, Barcelona: Edicions 62, 1986.

²¹ Francesc Tarongí, *Algo sobre el estado religioso y social de la isla de Mallorca*, Palma: Imprenta P. J. Gelabert, 1877.

Forteza i Valentí, Ramon Picó i Campamar, Jeroni Forteza i Valentí, Estanislau de Kotska Aguiló.

Per treballar i consolidar aquest aprenentatge, seria molt positiu apostar per una transversalitat amb el Departament de Llengua i Literatura Catalana. Com a activitat procedimental, optàriem per l'anàlisi de dos poemes de temàtica xueta. El primer, *L'adeu del jueu*²² de Ramon Picó i Campamar, i a continuació, *Resignación* de Tomàs Aguiló i Forteza.²³ El component actitudinal que volem generar en l'alumnat és la consideració que molts xuetes, per poder destacar, es veien obligats a viatjar a terres peninsulars. De la literatura d'aquests autors es desprèn la sensació que els xuetes se sentien estranys a la terra on havien nascut.

5. Conèixer el darrer reducte del gueto xueta i les ofenses patides en una cronologia recent. Palma i, concretament, el seu centre històric componen un indret excepcional perquè es dona la circumstància que conserva un carrer on, fins fa ben poc, es concentraven els negocis argenters dels xuetes. Ens referim al carrer de l'Argenteria, que avui dia ja ha perdut la seva essència, amb la inserció de tot tipus de negocis a la zona. D'aquesta manera, com a activitat de consolidació, proposam un exercici de compilació de fonts orals dels més majors per part de l'alumnat. D'altra banda, pensam que també resultaria impactant oferir als alumnes fotografies d'algunes vexacions que hagueren de patir els xuetes entre els anys setanta i noranta del segle XX. Pintades on es referia als xuetes com a *judíos*, *cuervos* o en les quals es representaven creus gammades poc diuen a favor de la tolerància de què fa gala la societat mallorquina. Un cop més, quant a actituds, cercam la denúncia i la crítica per part de l'alumnat. També cal cercar la

valoració de la història oral que poden oferir els més majors.²⁴

- Debat sobre si la qüestió xueta és un assumpte del passat. La sessió estaria protagonitzada per uns estudiants ben informat ja sobre la qüestió xueta, cosa que els suposa tenir les competències necessàries per formular arguments per debatre. D'aquesta manera, trobaríem dues opinions contraposades: els que pensarien que la qüestió xueta és un assumpte del passat i els que consideressin que encara perdura cert recel. Allò que pretenem amb aquest exercici és que els alumnes arribin a la conclusió que una marginació similar no pot tornar a succeir, a més a més d'impulsar la capacitat per generar arguments i crear una opinió pròpia.

Metodologia

Novament, es tracta d'un contingut extraescolar i, en aquest cas, ens referim a un estudiant més madur, per la qual cosa aquesta unitat didàctica ha d'estar clarament enfocada perquè els estudiants gaudeixin d'un protagonisme indiscutible en el procés d'ensenyament-aprenentatge. La metodologia proposada és diversa i en les activitats procedimentals, partim des de comentaris de text (fonts primàries i textos literaris), fins al comentari de fotografies, passant per temes com la genealogia. Cercam, doncs, una implicació des de l'alumnat que es tradueixi també en una certa autonomia per ser capaç de crear una pròpia opinió sobre el tema. D'aquesta manera, la darrera sessió, a manera de debat, serà imprescindible per valorar si s'han assolit els continguts conceptuals, procedimentals i actitudinals.

²² Ramon Picó, *L'adeu del jueu*, Pollença: Fundació Guillel Cifre de Colònia, 2007.

²³ Joan Mas, «El problema xueta viscut per Tomàs Aguiló i Forteza», *BSAL* 37 (1979), p. 378-409.

²⁴ Eva Laub i Juan Laub, *El mito triunfante: estudio antropológico-social de los chuetas mallorquines*, Palma: Miquel Font Editor, 1987.

L'aplicació didàctica del tema jueu i convers

Hi ha a l'Estat espanyol un programa anomenat Caminos de Sefarad que pretén dinamitzar les visites, tant turístiques com didàctiques, per les diferents ciutats que disposaven d'un call ben definit. En aquest sentit, les diferents ciutats que hi són adscrites tenen un centre de referència, on poden acudir els visitants, per obtenir informació sobre la història dels jueus a la ciutat i per concertar activitats programades, ja siguin visites guiades o exposicions.

A finals de 2017, l'Ajuntament de Palma va aprovar de sortir de Caminos de Sefarad per destinar els 22.500 euros de pressupost a la pròpia dinamització dels calls de Palma. En aquest sentit, un punt fonamental resulta donar rellevància al Centre d'Interpretació dels Calls Jueus de Palma o Centre Maimó Ben Faraig. Aquesta institució va ser inaugurada el 2015, però veritablement en cap moment no ha actuat com a punt de referència per difondre el llegat jueu de Palma.

Si observam la programació d'activitats que han realitzat altres ciutats adscrites a Caminos de Sefarad, ens adonam que a Palma desaprofitam un patrimoni excepcional. A més a més, cal tenir en compte que a Mallorca disposam no tan sol d'un passat jueu medieval, sinó que la qüestió va persistir amb els xuetes fins a la contemporaneïtat. Així doncs, la riquesa del material històric que es pot vendre és, si més no, superior a la resta de ciutats, que sí que aposten per un turisme cultural jueu.

Però el tema que ens ocupa és el didàctic i, respecte a aquest component, les ciutats esmentades han realitzat, novament, un esforç major per acostar els estudiants al call. Per cercar un exemple d'aplicació didàctica, ens referirem primerament a Segòvia, la *judería* disposa d'un centre didàctic on es programen activitats gràcies al fet que el centre disposa de panells, pantalles amb vídeos o projeccions 3D, al mateix temps que l'Ajuntament s'hi ha involucrat donant finançament per a visites guiades i dramatitzades.²⁵

²⁵ Ajuntament de Segòvia (2018), Centro Didáctico de la Judería: <http://juderia.turismodesegovia.com/es/documentos/cat_view/170-descarga-informacion>.

La idea de Caminos de Sefarad és anar programant activitats tant per als turistes com per a acostar el tema jueu als centres educatius de totes les ciutats que hi són adscrites. Darrerament, el desembre de 2017, es va posar en funcionament un projecte didàctic titulat *Leer y escribir con Ana Frank*. Aquest cicle d'explicacions i taller didàctic culminava amb un concurs de «microrelats» inspirats en la vida d'Ana Frank, enfocat a alumnes d'entre nou i dotze anys. Així doncs, ens adonam que no tan sols es posa en relleu el patrimoni de la ciutat, sinó que també s'aprofita la temàtica jueva per fer un aprenentatge d'ampli espectre, amb el tractament de la persecució nazi contra els jueus.²⁶

Un altre dels projectes educatius que ha promogut Caminos de Sefarad és *Benjamín de Sefarad*, destinat a l'alumnat de secundària, per aportar coneixements sobre el patrimoni jueu a les assignatures de Ciències Socials. Els objectius pretesos són la valoració del patrimoni i el foment del respecte intercultural. Tot enfocat des d'una metodologia innovadora, amb vídeos, presentacions digitals i aplicacions mòbils, juntament amb un quadern de treball perquè els alumnes puguin agafar anotacions i realitzar les tasques proposades.²⁷

Experiència a l'escola Es Liceu (Pont d'Inca). Sessió sobre jueus, conversos i xuetes

Dia 23 de març de 2017, juntament amb Antoni Picó (integrant de Memòria del Carrer), vaig tenir l'oportunitat de dur a terme una sessió de 105 minuts al col·legi Es Liceu a dos grups de tercer d'ESO. Es Liceu és una escola cooperativa i aconfessional que concentra cursos d'educació infantil, educació primària, educació secundària obligatòria i formació professional.

²⁶ Caminos de Sefarad. Red de Juderías de España (2017), El taller educativo y exposición *Leer y escribir con Ana Frank* llegará a Plasencia tras su paso por Hervás: <<http://www.redjuderias.org/leer-escribir-ana-frank-plasencia-red-de-juderias>>.

²⁷ Caminos de Sefarad. Red de Juderías de España (2016). *Benjamín de Sefarad*: <<http://www.redjuderias.org/benjamin-sefarad/>>.

En aquest temps explicàrem jueus, conversos i xuetes, en Toni es va centrar més en la part jueva i jo en conversos i xuetes. L'explicació s'anava complementant amb la lectura de textos, l'aclariment de conceptes desconeguts²⁸ i una presentació en PowerPoint, per oferir imatges que il·lustrassin en tot moment allò que contàvem. Una darrera part de la xerrada la vàrem dedicar a parlar de genealogia, i finalment proposàrem als alumnes la reconstrucció del seu propi arbre genealògic.

En tot moment, intentàrem que els alumnes fossin protagonistes, demanant-los els coneixements previs que tenien sobre la matèria. Malauradament, pocs d'ells havien sentit parlar sobre jueus, conversos i xuetes. Alguns dels coneixements que sí que tenien provenien del cinema, sobretot de pel·lícules ambientades en el nazisme.

Com a valoració final, d'aspectes positius destacaríem que la temàtica els va impactar i en alguns casos fins i tot podríem dir que indignar. Els alumnes no podien entendre que es marginàs una part de la població pel fet de portar un llinatge dels quinze que els anunciàrem. També mostraren molt d'interès per aquests llinatges i per saber si ells o algú conegut els portaven. El tema de la genealogia i les investigacions de Toni Picó, que ha indagat en les seves arrels familiars fins al segle XVII, els sorprengué gratament. D'altra banda, la sessió va estar presidida per diferents objectes típics de la religió jueva (quipà, menorà, llàntia, Torà o *yad*), els quals vàrem presentar en darrera instància, i els alumnes s'hi acostaren per demanar per la seva utilitat.

Com a punts més febles, val a dir que la manca de coneixements previs dificultà la participació de l'alumnat. A més a més, s'hagueren d'aclarir molts de termes que se solen donar per sabuts, ja que al centre Es Liceu no s'imparteix l'assignatura de religió. Per aquest motiu, potser seria necessari dins les assignatures de Ciències Socials donar una pinzellada sobre les religions presents durant la història i les seves característiques.

Conclusions

Les unitats didàctiques que hem proposat serveixen com una primera passa per intentar cobrir un buit inexplicable. L'absència de la temàtica jueva, conversa i xueta dins les programacions escolars ha provocat que les noves generacions desconeguin per complet una de les taques més profundes de la nostra història. Des d'un punt de vista general, sembla positiu que s'hagi oblidat el menyspreu vers aquells que porten un cognom entre els quinze considerats xuetes, però, si tenim en compte aquella vella sentència que dicta que la societat que desconeix la seva història està condemnada a repetir-la, no pareix que anem per bon camí. Així doncs, la inclusió de la temàtica en el món educatiu podria permetre una superació positiva per autocrítica, no per oblit.

Per ser una matèria extraescolar, hem apostat per una metodologia diferent, amb gran diversitat quant a les activitats proposades. En conjunt, hem pretès que l'alumnat sigui el protagonista i entengui quina és la tasca de l'historiador, juntament amb quines fonts pot comptar per reconstruir la història. De qualche manera, amb les activitats d'aquestes unitats didàctiques intentam que els alumnes es posin en el paper de l'historiador, el treball del qual en ocasions és poc comprès pels més joves i, de la mateixa manera, en fomentam l'autonomia i la capacitat per crear una opinió pròpia. No hem aportat tots els apartats que requereix una unitat didàctica perquè pensem que aspectes com l'avaluació s'han d'adaptar a cadascun dels contextos educatius pertinents.

Aquestes línies pretenen haver estat una primera passa per prendre consciència de la necessitat d'incorporar la temàtica als currículums escolars. Hem posat l'exemple de l'aplicació de les temàtiques en dos cursos determinats, però en cap cas limitam la possibilitat de transposar didàcticament aquestes unitats didàctiques a edats més primerenques o tardanes.

Igualment, des d'aquí hem volgut fer una crida al replantejament de les matèries de Ciències Socials, massa centrades en grans temes i poc vinculades a la història autòctona, cosa que implica que

²⁸ Cal anotar la necessitat d'elaborar un glossari de termes quan s'intenta aproximar l'alumnat a un tema que els és desconegut.

de cada cop els nostres joves tinguin més desco-
neixement sobre la història local. L'assumpte de
què hem tractat n'és un exemple més en aquest
sentit.

**Recursos bibliogràfics bàsics sobre jueus,
conversos i xueta a Mallorca**

- Bernat, Margalida, *El call de ciutat de Mallorca a l'entorn de 1350*, Palma: Leonard Muntaner, 2005.
- Ferrà, Miquel *El call de Palma: Ciutat passa a passa*, Palma: Miquel Font, 2004.
- Forteza, Conxa, *Històries del carrer*, Palma: Amics dels Arxius de Mallorca, 2006.
- López, Josep Francesc, *Guía judía de Mallorca*, Palma: Leonard Muntaner, 2004.
- Maíz, Jorge, *Viure al marge: la vida quotidiana dels jueus de Mallorca (segles XIII-XIV)*, Palma: Leonard Muntaner, 2013.
- Miró, Laura, «La condició xueta en el segle XIX», *Randa* 75 (2016), p. 15-31.
- Miró, Laura, «La qüestió xueta en el segle XX», *Randa* 77 (2017), p. 151-169.
- Pérez, Llorenç, Muntaner, i Colom, Mateu, *El Tribunal de la Inquisición en Mallorca: relación de causas de fe 1578-1806*, Palma: Miquel Font Editor, 1986.
- Porcel, Baltasar *Els xueta mallorquins. Quinze segles de racisme*, Barcelona: Edicions 62, 2002.
- Segura, Miquel, *Memòria xueta*, Barcelona: BITZOC, 1994.